

УДК 340.12:165.191

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.65.3>

ПРАВОВЕ МИСЛЕННЯ ЯК ЯВИЩЕ ПРАВОВОЇ ДІЙНОСТІ ТА ЙОГО ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ІЗ ЮРИДИЧНИМ ПІЗНАННЯМ

Борщевський І.В.,

*к. ю. н, доцент, доцент кафедри
загальноправових дисциплін та міжнародного права
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
e-mail: tibalt_z@ukr.net*

Гринь О.Д.,

*к. ю. н, доцент, доцент кафедри
загальноправових дисциплін та міжнародного права
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
e-mail: okgrin2010@gmail.com*

Борщевський І.В., Гринь О.Д. Правове мислення як явище правової дійсності та його взаємозв'язок із юридичним пізнанням

У статті проаналізовано правове мислення, що виступає ядром інтелектуальної складової юридичного пізнання та представляє собою особливого роду духовно-практичні та пізнавально-оціночні інтелектуальні операції, спрямовані на постановку певних завдань і вирішення проблем у правовій сфері. Розглянуто підходи щодо визначення категорій «правове мислення» та «юридичне пізнання» у теорії права, а також наведено їх визначення, а також взаємозв'язок з урахуванням їх ознак та особливостей. Обґрунтовується точка зору про те, що сутність правового мислення можна розглядати через призму функцій даного явища правової реальності. Надається перелік ознак правового мислення та їх функцій. Аргументується думка, що процес пізнання світу права та окремих його аспектів, починається з відчуттів, сприймань та уявлень, але ця картина не дає змоги глибоко і всебічно його пізнати. За допомогою мислення індивід виявляє взаємозв'язки між предметами, подіями та явищами, з'ясовує причини та наслідки цієї взаємодії, а також може робити висновки, які в подальшому нададуть більш ширшого бачення сутнісних особливостей окремих правових явищ. Мислення розглядається з позиції надбудови над відчуттями й сприйманнями, що допомагає відкривати нові сторони явищ та різних об'єктів юридичного пізнання.

Наводиться думка про те, що юридичне пізнання в процесі юридичної діяльності виступає як творчий процес, який несе на собі відбиток особистості юриста. Отже, мислення за своєю природою є творчим процесом, що має місце, коли правозастосовувач використовує можливість вибору норми права, що підлягає застосуванню в конкретній справі.

На загальнотеоретичному рівні юридичне пізнання визначається як опосередкований правом і культурно-історичними факторами науковий і ненауковий, інтелектуальний творчий процес отримання та інтерпретації соціально значимої інформації, що проводиться індивідуальним або колективним суб'єктом, а також орієнтований на володіння достовірними відомостями про право у всіх його іпостасях і правовому середовищі, в їх взаємодії, з метою вирішення правового завдання і подальшого їх використання у відповідності зі своїми соціальними функціями і особистісними інтересами.

Ключові слова: мислення, правове мислення, юридичне пізнання, правова культура, інтелектуально-пізнавальна діяльність, правова реальність.

Borshchevs'kyu I.V., Hryn' O.D. Legal thinking as a phenomenon of legal reality and its correlation with legal cognition

The article analyzes legal thinking, which is the core of the intellectual component of legal cognition and is a special kind of spiritual-practical and cognitive-evaluative intellectual operations aimed at setting certain tasks and solving problems in the legal sphere. Approaches to the definition of the categories «legal thinking» and «legal

cognition» in the theory of law are considered, and their definitions and interconnection are presented, taking into account their features and characteristics. The point of view is substantiated that the essence of legal thinking can be viewed through the prism of the functions of this phenomenon of legal reality. A list of signs of legal thinking and their functions is provided. The opinion is argued that the process of cognition of the world of law and its individual aspects begins with sensations, perceptions and ideas, but this picture does not allow to deeply and comprehensively identify it. With the help of thinking, an individual discovers the relationship between objects, events and phenomena, finds out the causes and consequences of this interaction, and can also draw conclusions that will later provide a broader understanding of the essential features of individual legal phenomena. Thinking is viewed from the position of a superstructure over feelings and perceptions, which helps to discover new sides of phenomena and various objects of legal cognition.

The opinion is given that legal knowledge in the process of legal activity acts as a creative process that bears the imprint of the personality of a lawyer. So, thinking by its nature is a creative process, it takes place when the law enforcement officer uses the opportunity to choose the rule of law to be applied in a particular case.

At the general theoretical level, legal knowledge is defined as a scientific and non-scientific, intellectual creative process of obtaining and interpreting socially significant information mediated by law and cultural and historical factors, is carried out by an individual or collective subject, and is also focused on the possession of reliable information about law in all its forms and legal environment, in their interaction with the aim of resolving a legal problem and their further use in accordance with their social functions and personal interests.

Key words: thinking, legal thinking, legal cognition, legal culture, intellectual-cognitive activity, legal reality.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві актуалізуються шляхи розвитку правової культури, а також пошук напрямків підвищення її рівня. Відповідне значення має такий феномен як правове мислення, яке відображає внутрішній розвиток правової системи у вигляді правових поглядів, ідей, концепцій та цінностей. Так, з метою підвищення ефективності пізнання правової реальності у сучасній загальнотеоретичній юриспруденції постає проблема правового мислення, як явища, що характеризує окремий аспект правової культури та інтелектуальну складову юридичного пізнання.

Стан опрацювання цієї проблеми Аналіз останніх досліджень і публікацій з цієї теми свідчить, що зазначена проблема не отримала достатнього висвітлення у вітчизняній сучасній теорії права. Деяким аспектам явища «правове мислення» у юриспруденції присвячені праці вітчизняних та закордонних вчених, а саме: С. Алексєєва, І. Андрушко, П. Баранова, Ю. Боруленкова, В. Жалінського, В. Кур'янова, А. Мордовцева, С. Скуріхіна, Ю. Оборотова, О. Овчиннікова, О. Орлової та ін. Загальнотеоретичні аспекти правового пізнання досліджували вчені, такі як О. Костенко, М. Попович, В. Степин, С. Тулмін, В. Вельш, Г. Берман, Г. Кельзен та інші. Проте аналіз вітчизняної наукової літератури свідчить, що сьогодні відсутнє наукове теоретичне дослідження взаємозв'язку правового мислення із юридичним пізнанням.

Метою статті є дослідження сутності категорії «правове мислення» у взаємозв'язку із «юридичним пізнанням» в сучасних умовах правової дійсності.

Виклад основного матеріалу. Будь-яка юридична діяльність є цілеспрямованою та має інтелектуально-вольовий характер, що виступає атрибутом права як одного з проявів волі та свідомості людей. Як писав С. С. Алексєєв, «регулюючий вплив права можливий лише за участі волі та свідомості осіб, що реалізують юридичні норми» [1, с. 151]. Цією істотною властивістю права обумовлений інтерес до юридичного мислення - проблеми, яка в даний час продовжує залишатися предметом юридичного дискурсу та поки що не знайшла відповідного наукового аналізу.

На думку С.М. Скуріхіна, «з поняттям мислення пов'язують спосіб пізнавальної діяльності людини із задоволення своїх потреб у знаннях про світ, про інших людей, про себе, у спілкуванні та передачі досвіду від одних поколінь іншим. Мислення зосереджує і реалізує творчий потенціал людини, виробляє нове знання, забезпечуючи прогнозування й ухвалення рішень, аналіз і вирішення проблемних ситуацій. Питання, пов'язані із правовим мисленням, мають величезне значення у професійній юридичній сфері, тому формування в майбутніх юристів правового мислення, розуміння його механізму надзвичайно важливо в системі юридичної освіти. Усе це актуалізує вивчення розумової діяльності у сфері права, підкреслює необхідність аналізу різновидів правового мислення з метою більш глибокого розуміння його сутності» [2, с.26].

Російський вчений Ю.П. Боруленков зазначив, що саме правове мислення виступає ядром інтелектуальної складової юридичного пізнання і являє собою особливого роду духовно-практичні та пізнавально-оціночні інтелектуальні операції, які спрямовані на постановку певних завдань і вирішення проблем у правовій сфері, що в свою чергу дозволяє ефективно та своєчасно реагувати на вирішення відповідних правових спорів та питань. Вихідною точкою, а також спонукальною причиною появи процесу мислення виступають

неясність або проблемна ситуація, що виникли в процесі пізнання або в практичній діяльності. Мислення починається з питання, відповідь на яке і є метою мислення [3, с.8].

Для розкриття сутності та особливостей категорії «правове мислення» необхідно звернути увагу на те, що роль дефініцій в науці загальнотеоретичної юриспруденції не викликає сумнівів, це ключова методологічна категорія, що дозволяє досліджувати і розкрити зміст і сутність юридичного феномену. На думку С.В. Кукліна, рух думки при цьому йде від вивчення явища до формування поняття через встановлення його істотних і несуттєвих ознак. Наприклад, якщо мова йде про правове регулювання, вчений вивчає саме особливості правового регулювання. Парадокс юридичного мислення полягає в тому, що його дослідник не виходить за межі «світу ідей», обмежуючись вивченням виключно самого поняття юридичного мислення, що, до речі, дає дуже мало для формування цілісного уявлення про те, що ж являє собою юридичне мислення, яка його природа і сутність. Проте як таке визначення поняття «юридичне мислення» дуже мало наближає до мети розкриття змісту і сутності даного феномена [4, с. 41-42].

Правовому мисленню властива спрямованість виключно на рішення правової проблеми, що пов'язане з пошуком правових способів їх вирішення та оперує тільки правовими аргументами, які були вироблені на основі цілісних уявлень про право, отриманих при вивченні юриспруденції.

З метою дослідження ознак правового мислення необхідно звернутись до аналізу мислення в рамках психології. Так, ознаками мислення, сформульованим у рамках загальної психології є: 1) мислення в психології розглядається як відображення відносин і зв'язків між явищами і предметами об'єктивної дійсності; 2) специфіка цього відображення полягає в його узагальненому характері; 3) особливість розумового відображення (опосередкованість), завдяки якому воно здатне вийти за межі безпосереднього досвіду. Зазначені ознаки мислення, що входять до складу його найбільш поширених визначень, є необхідними компонентами його загальної структури, але не є при цьому носіями специфіки думки в порівнянні з процесом образної психічної інформації. Як зазначає Л. М. Веккер, обставина, що саме ці ознаки включаються в традиційні визначення думки, далеко не випадкова [5, с. 245].

Якщо проводити паралель між «правовим» та «юридичним» мисленням, то слід звернути увагу на те, що ці категорії не виступають як окремі, що мають будь-які відмінності, та тут слід погодитись з думкою О.О. Орлової, яка зазначає, що поняття «правове мислення» та «юридичне мислення», не слід розмежовувати, оскільки це суперечить основному змісту даного дослідження. Крім того, такий розподіл є некоректним термінологічно. Слово «право» латинською «*ius*». Термін «юридичне» (від лат. *juridicus*. перекладається «той, що стосується права») означає те саме, що і «правове» [6, с. 73].

При аналізі мислення, - справедливо зазначає В Розін, - «необхідно враховувати розвиток (еволюцію) і культурний контекст мислення» [7, с. 112].

А. Ю. Мордовцев вважає, що юридичне (правове) мислення - це особливий вид інтелектуально-пізнавальної діяльності індивідів та їх груп, серцевину якої створюють базові когнітивні готовності, що зумовлюють розуміння того, що таке право, правопізнання, закон, влада, а також визначають специфіку аналізу та оцінки різних видів правової поведінки (протиправної і правомірної), характер аналітичних засобів та інструментарій юридичної логіки, розуміння юридичної істини, а також правила (канони), за якими у визначеній соціально-правовій системі прийнято формувати та розвивати правову мову, будувати судження, теорії, фіксувати, зберігати та передавати будь-яку юридично значиму інформацію [8, с. 37].

Наводячи загальний перелік ознак правового мислення, необхідно звернутися до думки А.І. Овчиннікова, який до їх числа відносить наступні:

- 1) уявлення про соціально-правову реальність як частину об'єктивної дійсності, що оточує людину та розвивається на основі особливих закономірностей;
- 2) уявлення про правове мислення як процес відображення об'єктивної правової реальності, а про правові знання - як результат цього відображення;
- 3) уявлення про юридичну істину як істину об'єктивну, досягнути яку можливо в результаті адекватного правопізнання;
- 4) розрив цілісності світосприйняття, дискретна зосередженість на правових явищах поза соціокультурним, ціннісним, духовним та іншими аспектами;
- 5) розуміння права як інструменту реформування суспільного устрою [9].

А. Ю. Мордовцев зазначає, що нечисленні звернення сучасних авторів до дослідження правового мислення як цілісного і самодостатнього феномену в основному обмежувалися розглядом формально-логічних аспектів професійно-доктринального мислення і в силу цього абсолютно абстрагувалися від ментально-антропологічної, культурної заданості та визначеності правового мислення, що пов'язано з широким спектром правових явищ [8, с.39].

Відповідно до сучасної наукової теорії пізнання процес розуміння права є початковим етапом створення теорії, для якого характерне внутрішнє інтуїтивне переконання суб'єкта праворозуміння у значенні первинних понять. Г.Ю. Лук'янова розглядає право як соціальне явище, продукт життєдіяльності суспільства, то процеси його пізнання характеризуються особливостями, притаманними методології гуманітарних наук, предметом вивчення яких є людина і суспільство. Тому розуміння права є не лише теоретичний процес пізнання права, а швидше процес інтуїтивного, підсвідомого (ірраціонального) осягнення права. Будь-яке розуміння, як операція мислення, є доволі умовним, пов'язаним із оціночним, емоційно-вольовим аспектом свідомості. Тому розуміння права - процес встановлення сенсу права, пов'язаний, передусім, з увлеченням про мету права [10, с.7].

Заслуговує на увагу думка О.О. Орлової, яка вважає, що саме сутність правового мислення розкривається через його функції і концентрується в правовій свідомості та правовій культурі людини. Так, під функціями правового мислення вона розуміє напрями діяльності мислення, зумовлені певними цілями, що висуває перед собою суб'єкт пізнавальної та практичної діяльності, направленої на розкриття внутрішньої, безпосередньо не даної у відчуттях та сприйманнях, сутності об'єктів та явищ правової дійсності. А також до основних функцій правового мислення відносить, такі як інформаційно-пізнавальна, аналітично-оцінювальна, інтерпретаційна, евристична, прогностична та регулятивна [11, с. 89].

Говорячи про юридичне пізнання в процесі юридичної діяльності, досить складно заперечувати, що це творчий процес, який несе на собі відбиток особистості юриста. Мислення за своєю природою є творчим процесом, що має місце, коли правозастосовувач використовує можливість вибору норми права, що підлягає застосуванню в конкретній справі.

Складно не погодиться з тим, що при застосуванні норми завжди присутній елемент правотворчості, причому часто не усвідомленого. Здатність виносити судження, яке має правовий характер, майже завжди вимагає творчого виходу за рамки зіставлення ознак в нормі і ознак конкретної ситуації в силу того, що в якості основи виступає інтуїтивно-чуттєвий компонент. Інтелект, освіченість, загальгуманітарна підготовка, ціннісно-світоглядна позиція, загальна ерудиція правозастосовувача грають в цьому процесі розширення і доповнення чинного права найважливішу роль.

Говорячи про юридичне пізнання як мистецтво, необхідно вести мову про вміння, майстерності юриста, оскільки в юридичній практиці його особистість, талант, проникливість та енергія мають вирішальне значення. Діяльність кожного конкретного правознавця є мистецтвом в тій мірі, в якій в цю діяльність вкладається творчий потенціал.

Вплив особистості юриста особливо великий та істотний хоча б тому, що юридичне пізнання включає в себе міжособистісні відносини, чуття, інтуїцію, винахідливість, такт і багато інших суб'єктивних якостей, які виступають як реальні та дієві фактори ефективності пізнання.

Юридичний пізнавальний процес - це не строго послідовний і поступальний прогрес, вільний від відхилень і відступів. Навпаки, це рух в умовах дії різноманітних і суперечливих внутрішніх і зовнішніх факторів.

Передбачити всі можливі варіанти розвитку ситуацій вельми складно, тому юрист здійснює планування і прогнозування тактики і лінії поведінки по декількох напрямках. У цих умовах наявні у правознавця знання не можуть забезпечити його готовими, придатними до всіх випадків варіантами дій. У різних правових ситуаціях, особливо що носять проблемний характер, він повинен постійно шукати нові прийоми і способи дії, що й надає його роботі яскраво виражений творчий характер.

Сучасне правове мислення повинно мати властивості прогностичного характеру або таку властивість, як його іноді називають «випереджаюче відображення», що дозволяє передбачити всі можливі дії, які необхідно провести для виявлення і процесуального закріплення доказових фактів [12, с.229].

Висновки. Отже, проведений аналіз дозволяє глибше проникнути у сутність та зміст понять «правове мислення» та «юридичне пізнання», усвідомити багатогранність та безумовну цінність цих феноменів у загальнотеоретичній юриспруденції, а також їх значущість для більшості практичних юридичних наук, а також уникнути термінологічної плутанини, методологічної та теоретичної невизначеності.

Загалом, від того, як люди розуміють право, який рівень їх правової культури та правового виховання, залежить, як вони будуть ним користуватися та яке правове мислення сформується, що суттєвим чином й бути впливати на процес правового пізнання. Якщо, наприклад, у сучасній Україні є достатньо ознак, що свідчать про недоліки у розумінні права та відсутності знань у деяких сферах користуванні своїх прав, то це означає, що існують недоліки і в розумінні права, крім того, має існувати якесь основне питання правознавства, від розв'язання якого залежить розуміння права в цілому.

Список використаних джерел:

1. Алексеев, С. С. Теория государства и права: учебник для юридических вузов и факультетов. Москва, 2005. 456 с.
2. Скуріхін С.М. Правове мислення: поняття та підходи класифікації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2019. №41. том.1. С.25-28.
3. Боруленков Ю.П. Правовое мышление как интеллектуальная составляющая юридического познания. *Известия высших учебных заведений. Правоведение*. 2017. №2. С.6-41.
4. Куклин С.В., Петров А.В., Соловьёв А.А. Правовое отражение как свойство юридического мышления. *Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Право*. 2016. №2. Т.16. С. 41-42.
5. Веккер, Л. М. Психика и реальность: единая теория психических процессов. Москва, 1998. 685 с.
6. Орлова О.О. Інтерпретація поняття «правове мислення». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. №2. С.72-77.
7. Розин В. М. Юридическое мышление. Алматы, 2000.
8. Мордовцев А.Ю. Юридическое мышление в контексте сравнительного правоведения. *Правоведение*. 2003. № 2.
9. Овчинников А.И. Правовое мышление: дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.01 Краснодар. 2004. 512с.
10. Лук'янова Г.Ю. Правове пізнання як основа право розуміння. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2015. №18. Т.1. С.7-10
11. Орлова О.О. Сутність правового мислення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Вип.21. Ч.ІІ.Т.1. С.88-90.
12. Боруленков Ю.П. Юридическое познание как искусство. *Вестник Московского университета МВД России*. 2014. №10. С. 226-231.